

ВІДГУК
офіційного опонента
на дисертацію Байлюк Наталії Олександрівни
«Порівняльно-історичний аналіз гемінованих приголосних
в українській і німецькій мовах
(експериментально-фонетичне дослідження)»,
подану на здобуття наукового ступеня кандидата філологічних наук
зі спеціальності 10.02.17- порівняльно-історичне і типологічне
мовознавство (Одеса, 2015)

Звукова форма мови, на відміну від писемної, є найдавнішою формою комунікації людини. З неї почалося перше висловлювання, розуміння та обмін інформацією. Від коректного мовлення залежить, як відомо, коректне спілкування. Проблемі сегментації мовного потоку наразі присвячено багато фонетичних студій, однак спірні моменти та варіанти інтерпретацій, нематеріальність та мінливість звуків, їх індивідуальний та психологічний характер залишають широке поле діяльності для науковців. Все нові й нові методи і засоби технічної обробки, які з'являються у процесі прогресу, дозволяють ухопити невловиму природу мови в її найтонших деталях, що виливається у результати сучасних експериментально-фонетичних досліджень у мовознавстві.

Одним із таких досліджень виступає дисертаційна робота Байлюк Наталії Олександрівни, здійснена в області зіставної та історичної фонетики на матеріалі двох неблизькоспоріднених мов - української і німецької - від VIII ст. до сьогодення.

Рецензована робота присвячена питанню функціонування гемінованих приголосних і їх фонематичного статусу. Проблема моно- та біфонематичності гемінованих приголосних до цього часу не досліджувалася ні в українській, ні в німецькій мовах. Обрана тема, безперечно, є **актуальною** і своєчасною, адже вона відповідає загальному спрямуванню сучасної лінгвістики на розкриття функціональних і структурних аспектів мовних та мовленневих одиниць у різноструктурних мовах.

У роботі чітко встановлено об'єкт та предмет дослідження, сформульовано мету й окреслено завдання, які визначають загальну структуру дисертації.

Наукова достовірність теоретичних положень й одержаних у результаті дослідження достатньо обґрунтованих висновків забезпечується значним обсягом опрацьованого фактичного матеріалу. У роботі проаналізовано художні тексти трьох літературних періодів розвитку української та німецької мов загальним обсягом понад 700 тис. словоформ, що дозволило дисертантці виявити методом суцільної вибірки понад 47 тис. прикладів гемінованих приголосних. Окрім того в якості експерименту проведено акустичний аналіз підготовленого мовлення, що підкріплює достовірність сформульованих висновків.

Рецензована робота містить **наукову новизну**, яка передусім полягає у тому, що *вперше* геміновані приголосні стають об'єктом комплексного порівняльно-історичного аналізу на матеріалі української і німецької мов, у процесі якого встановлено особливості функціонування гемінованих приголосних у діахронії і синхронії. Також *уперше* виявлено вплив наголосу на приналежність гемінованих приголосних до моно- і біфонем; встановлено чинники, що впливають на визначення моно- і біфонемності проаналізованих одиниць. Завдяки лінгвістичній інтерпретації результатів акустичного аналізу гемінованих приголосних *по-новому* розглянуто питання інтенсивності вимови гемінованих приголосних та переконливо показано однорідність і неоднорідність тривалості гемінованого звуку, що на слух не сприймається. *Новіш* у роботі є виявлення функціонування амбісилабічних приголосних в українській мові, а також визначення критеріїв диференціації гемінованих приголосних.

Не менш важливим є також те, що отримані результати дослідження розширюють та поглиблюють основи фонологічної теорії і сприяють всебічному розкриттю динаміки функціонування гемінованих приголосних в обох досліджуваних мовах. Разом із тим, основні положення і висновки дисертації можуть бути використані у навчальному процесі в курсах з теоретичної та історичної фонетики української і німецької мов, а також

враховані при укладанні навчально-методичних посібників з теоретичної та практичної фонетики зіставлюваних мов для усунення артикуляційних помилок тих, хто вивчає українську чи німецьку мову як іноземну. Все це підкреслює **теоретичну і практичну цінність** роботи.

Обсяг дисертації дозволяє подати повний ґрунтовний опис досліджуваного матеріалу. Структура дослідження аргументована, її вигляд логічний, чіткий.

Висвітлюючи у **першому розділі** теоретичні засади фонетико-фонологічного дослідження гемінованих приголосних в українській і німецьких мовах (с. 15-57), дисертантка аналізує основні положення широкого кола розвідок учених (Ф. де Соссюра, І. О. Бодуена де Куртене, М. В. Крушевського, Л. В. Щерби, О. О. Реформатського, М. С. Трубецького та ін.), які здійснювали свої студії у цій царині мовознавства. Зокрема тут описується поняття «фонемі» у розрізі різних лінгвістичних теорій, що стали підґрунтям для виникнення трьох фонологічних шкіл: Санкт-Петербурзької, Московської і Празької, основні положення та відмінні риси яких також розкрито у цьому розділі. Н. О. Байлюк, зауважує при цьому, що у своєму дослідженні приєднується до представників саме Санкт-Петербурзької школи і розглядає «фонему як найменшу, далі неділиму лінійну одиницю звукової сторони мови, потенційно пов'язаної зі змістом опосередковано через морфему та слово» (с. 27).

Також у цьому розділі авторка розкриває поняття «гемінації» й описує її функціональну сторону, наводячи достатню кількість ілюструючих прикладів. Важливим також для подальшої побудови дослідження є визначення критеріїв розрізнення гемінат як таких, їх моно- та біфонемності, а також статусу гемінованих приголосних у системі приголосних досліджуваних мов.

У **другому розділі** (с. 58-78) представлено програму та методику експериментально-фонетичного дослідження, здійсненого в дисертації. Н. О. Байлюк слушно зазначає критерії і принципи укладання експериментального матеріалу, виділяючи принагідно дві моделі артикуляційної напруги, які стають базовими для теоретичного

обґрунтування результатів проведеного акустичного експерименту. Достатньо описано матеріал дослідження, що включає в себе в першу чергу художні тексти давньо-, середньо-, новоукраїнської та давньо-, середньо-, нововерхньонімецької мов, що відповідає принципам діахронічного дослідження. Заслугує на позитивну оцінку якісний і коректний підбір дикторів-носіїв української та німецької мов, здійснений для акустичного аналізу гемінованих приголосних у підготовленому мовленні. Застосування комп'ютерних технологій і спеціальних програм для спектрографічного та осцилографічного аналізу, безперечно, підкріплює доказову базу дисертації і є однією з сильних сторін роботи.

Третій розділ (с. 79-139) присвячено порівняльно-історичному аналізу українських гемінованих приголосних на трьох історичних етапах. Провівши детальне обстеження літературних пам'яток, авторка вивчає функціонування гемінованих приголосних та їх фонематичного статусу на стику слів, на стику морфем і в одній морфемі. Морфологічний критерій був покладений за основу аналізу. Н. О. Байлюк зауважує, що кількість гемінованих фонем у кожному періоді розвитку української мови поступово збільшується з 10 до 18 (с. 135). Досліджуючи зародження та історичний розвиток гемінат, дисертантка на основі багатого емпіричного матеріалу робить висновки щодо їх моно- чи біфонемності в залежності від внутрішньомовних чинників. Авторка визначає також динаміку розвитку гемінованих приголосних у різних позиціях: хвильову на стику двох морфем і висхідну в межах однієї морфемі, що, беззаперечно, представляє науковий інтерес у діахронічному аспекті.

У **четвертому розділі** (с. 140-174) вивчається функціонування гемінованих приголосних у німецькій мові. Привертають увагу цікаві спостереження дисертантки щодо відсутності подвоєних приголосних на стику морфем у текстах давньоверхньонімецького періоду, що переконливо обґрунтовано фактом самостійності і відокремленості первісних незмінних слів, із яких лише згодом утворилися німецькі префікси. Н. О. Байлюк констатує також тенденцію скорочення гемінат після довгого голосного звука в одній морфемі (с. 148-149), що відображає процес загального фонетичного

розвитку німецької мови. Ретельний аналіз дозволив авторці встановити переважання біфонемних сполучень у сучасній німецькій мові навіть у межах однієї морфеми, що є відмінним від української мови. Дисертантка визначає їх функцію як складорозмежувальну.

У **Загальних висновках** (с. 175-179) Н. О. Байлюк підсумовує найважливіші результати свого дослідження та окреслює перспективи подальшого вивчення гемінованих приголосних.

Наочним характером і значною інформативністю відзначаються наведені на с. 204-312 додатки, які можуть успішно застосовуватися як ілюстративний матеріал на лекціях та семінарах із теоретичної та практичної фонетики української і німецької мов, а також загального мовознавства.

До позитивних характеристик роботи варто зарахувати те, що вона написана гарним науковим стилем, матеріал викладається в логічній послідовності, наукові терміни вживаються виправдано, доцільно і не перевантажують роботу, а тому її зміст є зрозумілим і доступним.

Відзначимо, що дисертантка виявляє добру обізнаність з науковою літературою з досліджуваної проблеми, залучаючи до аналізу різні погляди на те чи інше питання.

Позитивно оцінюючи дисертацію Н. О. Байлюк, вважаємо за доцільне висловити її автору окремі зауваження, побажання та сформулювати деякі запитання.

1. Чи належать казки до сучасного періоду розвитку мови, адже вони, як відомо, - елемент фольклору? І чи не пов'язані з цим фактом низькі процентні показники частотності гемінованих приголосних у даних типах текстів, представлені у табл. 3.2 (с. 88), 3.3 (с. 92), 4.1 (с. 141), 4.2 (с. 145), порівняно з іншими текстами новоукраїнського та нововерхньонімецького періодів?

2. Чому вибірка текстів трьох періодів нерівномірно розподілена за обсягом текстів: близько 51 тис. словоформ і 47 тис. у давньоукраїнському та давньоверхньонімецькому періодах, 40 тис. і 116 тис. - у середньоукраїнському та середньоверхньонімецькому періодах, 278 тис. і

176 тис. - у новоукраїнському та нововерхньонімецькому періодах відповідно. Чи не впливає цей факт на окремі висновки автора до розділу 3, наприклад, щодо стрімкого «збільшення кількості й частотності реалізації довгих на місці гемінованих приголосних у префіксальних, кореневих, суфіксальних морфемах (з 3 до 742, майже в 245 разів)» (с. 139), адже автор порівнює в даному випадку не процентні значення, а абсолютні величини?

3. Яким чином у процесі дослідження використовувалася алгоритмічна схема статистичної обробки, заявлена у п. 2.1.5 і, власне, на рис. 2.4 (с. 70), і які результати вона виявила?

4. Аналіз емпіричного матеріалу в цілому здійснено коректно і на високому рівні. Однак наступні моменти є дискусійними.

На с. 32 дисертації як приклад подовження приголосних наведено словосполучення *ввіч на ввіч*. Дивує такий варіант написання, адже сучасні орфографічні словники (*Великий орфографічний словник сучасної української мови / Ю. С. Меженко. - Донецьк : ТОВ ВКФ «БАО», 2008. — 1184 с; Орфографічний словник складних слів української мови / С. І. Головащук. - К. : Наукова думка, 2008. - 288 с.*) подають цю лексему без гемінованих приголосних: *віч-на-віч*. Можливо, тут мається на увазі прислівник *ввіч (увіч)*, тобто, 'на власні очі'. Але тоді виникає питання щодо типу гемінованих приголосних, оскільки у цьому слові чітко прослідковується морфемна межа між префіксом та коренем і в такому випадку слід уже говорити не про подовження, а про подвоєння приголосних. Хотілося б почути роз'яснення з цього приводу.

Розглядаючи геміновані приголосні новоукраїнського періоду на стику морфем у п. 3.3.2, дисертантка наводить приклади реалізації гемінат /в-в/ у таких словах, як *наввипередки, ввечері, ввесь* (с. 113-114), *вволене* (с. 117), *вважав* (с. 119-120). У вказаних випадках авторка говорить про подовжені приголосні, «які представляють собою одну довгу фонему» (с. 115, 117). Чи можна однозначно стверджувати про гомогенність цих приголосних, якщо за сьогодні прийнятою транскрипцією у всіх цих лексемах на місці першого

приголосного замість консонантного звука подається нескладотворчий голосний [y] (див., напр., *Орфоепічний словник української мови : в 2-х т. — К: Довіра, 2001-2003*)¹

5. Не зрозуміло, чому табл. 3.5 (с. 139) називається «Фонематичний статус гемінованих приголосних у сучасній українській та німецькій мовах», якщо в ній наведено дані за трьома періодами. Також не зовсім доречно було подавати кількісні дані щодо гемінованих приголосних у німецькій мові у висновках до розділу 3, де німецькі тексти і приклади не розглядалися. У той же час у розділі 4 такі дані не наводяться. Можливо було б більш доцільним винести цю таблицю в додатки для збереження порівняльної наочності між двома досліджуваними мовами і за необхідності посилатися на неї в кожному з названих розділів.

6. Які пропозиції щодо транскрибування подовжених і подвоєних приголосних могла б надати дисертантка, адже наразі в орфоепічних нормах відсутнє подібне розмежування за моно- і біфонемністю?

Висловлені зауваження і побажання не знижують загального позитивного враження від дисертації, яка є актуальним і солідним науковим доробком у галузі порівняльно-історичного і типологічного мовознавства.

У цілому стверджуємо, що авторка на основі опрацювання значного масиву художнього й експериментального матеріалу німецької та української мов написала цілком самостійну і глибоку наукову роботу в галузі фонетики, яка характеризується продуманістю, логічним, цілісним і послідовним характером процесу дослідження, системністю і ґрунтовністю аналізу зібраного матеріалу, що дає змогу отримати серйозні наукові результати і трансформувати їх у переконливі висновки. Вважаємо, що положення, результати й висновки рецензованої дисертаційної роботи є вагомим внеском у вирішення комплексної проблеми розвитку та функціонування гемінованих приголосних в українській і німецькій мовах.

Опубліковані автореферат і статті за темою дослідження повною мірою відображають основні наукові досягнення авторки і є ідентичними з

основними положеннями її дисертації. Робота має також достатню апробацію.

Усе сказане дає підстави вважати, що дисертація «Порівняльно-історичний аналіз гемінованих приголосних в українській і німецькій мовах (експериментально-фонетичне дослідження)», виконана у відповідності до вимог Департаменту атестації кадрів МОН України щодо кандидатських дисертацій, а її авторка, Байлюк Наталія Олександрівна, заслуговує на присудження наукового ступеня кандидата філологічних наук зі спеціальності 10.02.17 - порівняльно-історичне і типологічне мовознавство.

Офіційний опонент:

кандидат філологічних наук,

старший викладач кафедри німецької філології

Миколаївського національного університету

імені В. О. Сухомлинського

Barcar

У. Я. Баркар

ВЛАСНОРУЧНИЙ ПІДПИС

ЗАСВІДЧУЮ

Нач. відділу кадрів МНУ
імені В. О. Сухомлинського

Дата _____

Barcar